

تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی^(ره)

غلامرضا جمشیدیها، سیدمحمدجواد قربی^۲

۲۹

دوره ۱۲، شماره ۱، پیاپی ۲۹
بهار ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۳۹۸/۱۰/۲۹
تاریخ پذیرش:
۱۳۹۹/۱۲/۲۳
صص: ۳۹۲-۳۶۱

شابا چاپی: ۵۵۹۹-۲۳۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهشی، فصلت کوفی، در
JOURNALS.MSRT.IR

DOR: 20.1001.1.23295599.1403.12.1.15.3

چکیده

تولید کالای ملی و تامین نیازهای اساسی در مرزهای ملی یکی از اموری است که در اقتصاد اسلامی مورد تاکید واقع شده است و خیلی از متفکران و اندیشمندان در خصوص لزوم آن سخن به میان آورده اند. در این میان، آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی یکی از اشخاصی است که بر وجوب تولید امتعه در ممالک اسلامی تاکید زیادی داشته است و در کتاب شذرات المعارف به ابعاد مختلف تولید کالای ملی اشاراتی داشته اند. به همین منظور، مقاله حاضر تلاش دارد با بهره‌گیری از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای به این سوال پاسخ دهد که؛ تهدیدات تولید کالای ملی از منظر اندیشه اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی(ره) شامل چه مواردی می‌باشد؟ برخی از یافته‌های مقاله نشان می‌دهند تولید کالای ملی ارتباط مستقیمی با اقتدار سیاسی و عزت ملی دارد و بی‌توجهی به تامین نیازهای اقتصادی در ناحیه مقدمه اسلام، زمینه‌های وابستگی اقتصادی و ضعف پایه‌های حکومت اسلامی را به وجود خواهد آورد. برخی از تهدیدات تولید ملی در نظام اقتصادی اسلام از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی عبارت از؛ راحت‌طلبی و آسایش‌پرستی، نفاق در فعالیت‌های اقتصادی، سوء مدیریت در بیت‌المال، رفاه‌زدگی شهروندان، وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی، قرض‌تنزیلی و ربا، خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده، جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی) و... می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی، تهدیدات اقتصادی، تولید کالای داخلی، شذرات المعارف، قرض‌الحسنه، وابستگی اقتصادی، راحت‌طلبی، انباشت سرمایه، نزاع اقتصادی.

۱. استاد گروه علوم اجتماعی اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی اسلام پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه و طرح مسئله

آیت الله میرزا محمدعلی شاه آبادی از نوادر دوران و نوابغ زمان است. از جمله ویژگی های ایشان عبارت است از: استقلال رای و بداعت فکر، سنت گرایی توأم با نوآوری، شهامت نظری و شجاعت سیاسی، جامعیت علمی آمیخته به جاذبه ی اجتماعی و سلوک معنوی همراه با صلابت انقلابی. (شاه آبادی، ۱۳۸۶: ۷) ایشان از جمله عالمانی است که علاوه بر معاد انسانها به فکر دنیای آنها نیز بود؛ وی می دانست که برای تحکیم بنیانهای اعتقادی انسانها باید در صدد تأمین معیشت آنها نیز بود و از این جهت، در دوران فعالیتهای فرهنگی خویش در تهران، برنامه های مختلف اقتصادی را مطرح کرد و در حد توان به بعضی از آنها جامع عمل پوشاند. (اردشیری، ۱۳۸۵: ۸۵) این موضوع در حالی است که برجستگی شخصیت عرفانی و اخلاقی آیت الله محمدعلی شاه آبادی مانع از شناخت جامع و کامل دیگر بعدها ی شخصیتی از جمله شخصیت اقتصادی و اجتماعی وی شده است؛ در نتیجه جامعه علمی و نیز مردم مسلمان جهان در بهره مندی از دانش و دیدگاه های اجتماعی و اقتصادی وی محروم شده اند. می توان مدعی شد که وی به دنبال استخراج و طراحی یک نوع الگوی جامع اقتصادی در سطح ملی براساس مبانی هستی شناختی و ارزش شناختی و فقه اسلامی است؛ به گونه ای که می تواند تمایزهای اساسی با دو الگوی اقتصادی سرمایه داری و کمونیستی داشته باشد. اغلب دیدگاه های اقتصادی و اجتماعی وی در کتاب شذرات المعارف ارائه شده است. ایشان در این کتاب نیز وضعیت اقتصادی جامعه اسلامی عصر خود را آسیب شناسی کرده و برای رفع مشکل های اقتصادی، مبتنی بر فطرت، توحید، ارزش های اخلاقی، راهبرد عدّه و عدّه مبتنی بر روش تعاون یک نوع الگوی اقتصادی در سطح ملی زیر نظر ولی فقیه و مرکزیت حکومت اسلامی ارائه کرده است که می توان گفت متمایز از ساختارها و مدل های اقتصادی متعارف است. (یوسفی، ۱۳۹۴: ۸۹-۸۸) با این اوصاف، نوشتار حاضر تلاش دارد به بررسی تهدیدات تولید کالای داخلی (امتعه مسلمین) در اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی بپردازد.

یکی از دغدغه های آیت الله شاه آبادی، بررسی و معرفی تهدیداتی است که جهان اسلام در حوزه های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی با آن مواجه است و با توجه به شرایط زمانی زندگانی آیت الله شاه آبادی، ایشان به مشاهده آسیب ها و تهدیدات چندوجهی اقتصاد ملی

پرداختند و در این زمینه با توجه به مبانی اقتصاد اسلامی، نگرشی انتقادی به اقتصاد خرد و کلان در جامعه ایرانی و حتی جهان اسلام داشتند و ضمن توجه به منافع ملی و مصالح امت اسلامی، هشدارهایی در خصوص چالش‌های درونی نظیر حفظ بیت‌المال، بی‌توجهی به تولید، رواج بی‌اخلاقی در روندهای اقتصادی دادند و در حوزه تهدیدات بیرونی به وابستگی اقتصادی، انتشار عقاید بیگانه در جامعه، اتکاء به محصولات تولیدی خارجی و غیره اشاره کردند تا از این طریق به بیداری و آگاه‌سازی افکار ملت ایران پردازند و از این طریق بسترهای تقویت اقتصاد ملی را فراهم آورند. دستاورد این رویکرد آسیب‌شناسانه می‌تواند بسترهای مهار تهدیدات پیش روی تولید ملی را برطرف نماید و در عرصه سیاستگذاری اجتماعی و فرهنگ اقتصادی مناسب باشد.

۱-۱. هدف پژوهش

پژوهش حاضر مترصد بررسی اندیشه آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی در خصوص تولیدات ملی (کالای مملکتی) می‌باشد و در این راستا، دو بعد تهدیدات و راهبردها پیرامون روند کالای ملی در اندیشه ایشان مورد مذاقه قرار می‌گیرد تا از این طریق، خلاءهای موجود در زمینه افکار شاه‌آبادی تا حدودی برطرف شود و در عین حال، نگرش اقتصاد اسلامی و انگاره‌های اجتماعی تولید در اندیشه متفکران مسلمان تبیین شود و به همین دلیل، پژوهش حاضر می‌تواند مورد استفاده پژوهشگران در سطح نظری و هم‌کارگزاران حکومتی در سطح عملیاتی قرار بگیرد.

۱-۲. سوالات پژوهش

- ❖ تولید ملی در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی دارای چه بار مفهومی و معنایی می‌باشد؟
- ❖ تهدیدات درونی (داخلی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی شامل چه مواردی می‌شوند؟
- ❖ تهدیدات بیرونی (خارجی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی شامل چه مواردی می‌شوند؟

۱-۳. پیشینه پژوهش

از منظر پیشینه پژوهش باید اذعان شود که پیرامون ابعاد اندیشه‌های اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی پژوهش‌چندانی انجام نشده است و کارهای انجام شده بسیار قلیل و کلی هستند. علی‌حیدر مرتضوی در کتاب فیلسوف فطرت به بررسی ابعاد زندگی و اندیشه‌های سیاسی، عرفانی

و اقتصادی ایشان پرداخته است و در انتهای بخش پنجم کتاب، به مسئله اقتدار و استقلال اقتصادی از منظر شاه آبادی می پردازد که فاقد تحلیل و توصیف فراوان است. (مرتضوی، ۱۳۸۷) احمدعلی یوسفی در مقاله ای پژوهشی با عنوان «تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی»، به بررسی الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی در حوزه همیاری و اخوت، شرکت مخمس و سیاست عده پرداخته است و با وجود بررسی تحلیل برخی از آراء اقتصادی شاه آبادی، از مسئله تولید داخلی غفلت نموده است. (یوسفی، ۱۳۹۴- ۸۷) البته این مقاله به عنوان بخشی از کتاب اقتصاد تعاونی از منظر اسلام توسط ایشان منتشر شده است. (یوسفی، ۱۳۹۵) سیدمحمدرضا رضی بهابادی پایان نامه ای با عنوان نظریه های اقتصادی-سیاسی آیت الله شاه آبادی (ره) منتشر کرده است که مجموعه ای از اندیشه های شاه آبادی در مسائل اقتصادی و سیاسی را دسته بندی کرده است ولی مسائل کلان اقتصاد در زمینه تولید، توزیع و مصرف را به صورت سطحی و گذرا مورد بررسی قرار گرفته است. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹) از این رو، پیشینه اندک حاضر گواهی بر فقدان اثری جامع و مستقل در باب اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی در زمینه تولید کالاها داخلی است و از این رو، مقاله حاضر دارای نوآوری و بداعت می باشد.

۲. بررسی مفاهیم پژوهش

۲-۱. تولید ملی

قسمتی از نیازمندی های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود دارد و انسان می تواند آسان از طبیعت برداشت و مصرف کند، میوه های آماده جنگلی از این قبیل هستند ولی بسیاری از نیازمندی های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود ندارد و باید با کار و خلاقیت بشر و تغییراتی که در آن مواد به وجود می آورد، برایش قابل مصرف گردد. بخش اول در قلمرو حیات است و بسیاری از موارد آن را اصطلاحاً امروز تولید می نامند و بخش دوم که در حقیقت تغییر فیزیکی یا شیمیایی مواد موجود است، تولید نامیده می شود. استخراج سنگ آهن از معدن، ذوب آن در کوره، تهیه شمش آن، تبدیل شمش آهن به پروفیل، ساختن در و پنجره و نظائر این ها نمونه هایی از تولید است. (بهشتی، ۱۳۸۷: ۱۰۳-۱۰۲) تولید ملی اصطلاحی در علم اقتصاد است و به ارزش پولی همه کالاها و خدماتی که در دوره معینی اغلب یک سال در کشوری تولید شده،

گفته می‌شود. حمایت از تولید ملی در اسلام با استفاده از سلاح پویای اقتصاد به مفهوم حفظ متناسب روابط با بیگانگان و رسیدن به خودکفایی است. (بیت‌اللهی، ۱۳۹۷: ۱۰-۹)

تولید ملی ناظر بر کلیه تولیداتی است که در داخل کشور تولید می‌شود (مجموعه نویسندگان، ۱۳۹۴: ۱۲) و این مسئله ناظر بر حمایت از کار و سرمایه داخلی است تا جایی که رشد و بالندگی اقتصادی کشور در گرو تقویت جایگاه تولید می‌باشد. (اداره کل تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۱: ۵) از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای؛ «تولید ملی، اساس و حلقه‌ی اساسی پیشرفت اقتصاد است. مسئولان باید از تولید ملی حمایت کنند. یک‌جا که قانون لازم دارد، حمایت قانونی کنند؛ یک‌جا که حمایت قضائی لازم است، انجام بگیرد؛ یک‌جا که حمایت اجرایی لازم است، باید تشویق کنند و کارهایی بکنند؛ باید این کارها انجام بگیرد. تولید ملی باید رونق پیدا کند. صاحبان سرمایه و نیروی کار که تولیدگر هستند، آنها هم بایستی به تولید ملی اهمیت بدهند؛ به چه معنا؟ به این معنا که بهره‌وری را افزایش بدهند. بهره‌وری، یعنی از امکاناتی که وجود دارد حداکثر استفاده‌ی بهینه بشود؛ کارگر که کار می‌کند، کار را با دقت انجام بدهد؛ «رحم الله امرء عمل عملاً فأتقنه»، این معنای بهره‌وری است؛ از قول پیغمبر نقل شده است: رحمت خدا بر آن کسی است که کاری را که انجام می‌دهد، محکم انجام بدهد، متقن انجام بدهد. آن کسی که سرمایه‌گذاری می‌کند، سعی کند حداکثر استفاده از آن سرمایه انجام بگیرد؛ یعنی هزینه‌های تولید را کاهش بدهند؛ بعضی از بی‌تدبیری‌ها، بی‌سیاستی‌ها موجب می‌شود هزینه‌ی تولید برود بالا، بهره‌وری سرمایه و کار کم بشود.» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)

۲-۲. تهدید

تهدید عبارت از یک عمل یا یک سلسله حوادث است که در مدت زمانی کم و بیش کوتاه کیفیت زندگی ساکنان یک کشور را به شدت تهدید می‌کند یا دامنه اختیار یک حکومت یا کشور یا واحدهای خصوصی متعلق به یک کشور را در انتخاب سیاست مقتضی به‌طور جدی به مخاطره می‌اندازد. (روشندل، ۱۳۸۴: ۱۳۷) تهدید بر ضد امنیت ملی عبارت است از شرایط، فعالیت‌ها، مقاصد و مقدرات بالفعل و بالقوه کنشگران داخلی و خارجی که با تقلیل توانایی ابتکار عمل بازیگران خودی، موجب تحدید یا ناکامی در دستیابی به اهداف، منافع و مقاصد ملی آنان می‌شوند. از نظر متدولوژیک، برآورد هر رخداد یا نیت به عنوان تهدید بر ضد امنیت ملی، امری

دلخواهی نیست، بلکه تابع ضابطه معینی است. البته، تعیین این ضوابط همانند تعریف امنیت و تهدید، مشمول تفاوت آرای صاحب‌نظران است. به دیگر سخن، ضابطه احصای تهدیدات امنیتی، ترجمان برداشت بازیگران سیاسی از ترکیب تهدیدات و آسیب‌پذیری‌هاست. (کریمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۸۷) در این مقاله، مراد از تهدید، مجموعه از عوامل درونی و بیرونی است که بر ساختارهای حکومتی و جامعه تاثیر منفی می‌گذارند و توانایی انحراف از مسیر اصلی، ارزش‌ها، سیاست‌ها و عملکردها را دارند. تبعات آن، ناامنی برای جامعه و حکومت می‌باشد.

۳. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر نیز از نوع توسعه‌ای و مبتنی بر تحلیل و توصیف می‌باشد و منابع تحقیق از مطالعات کتابخانه‌ای استخراج شده است. به همین منظور از منابع دست اول (شامل آثار آیت الله شاه‌آبادی و شروحنی که بر آثار ایشان نگاشته شده است) و دست دوم (کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط با اندیشه آیت الله شاه‌آبادی) بهره‌گرفته شد. تمرکز اصلی مقاله بر روی کتاب «شذرات المعارف» به عنوان عصاره اندیشه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آیت الله شاه‌آبادی می‌باشد و تلاش می‌شود در بازنمایی افکار آیت الله شاه‌آبادی، مراجعه مستقیم به آراء ایشان انجام شود. سازمان‌دهی پژوهش به این قرار است که بعد از تشریح بعد مفهومی تولید کالای داخلی از منظر آیت الله شاه‌آبادی در قسمت اول، به بررسی تهدیدات تولید مملکتی از دو منظر درونی و بیرونی خواهیم پرداخت. از آنجایی که تاکنون مفهوم تولید ملی در اندیشه آیت الله شاه‌آبادی بررسی نشده است لازم است قبل از ورود به بحث اصلی یعنی شناسایی تهدیدات تولید ملی، به بررسی مفهوم تولی در اندیشه ایشان بپردازیم.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. تولید ملی از منظر آیت الله شاه‌آبادی

کنکاشی در کتاب شذرات المعارف^۱ و سایر آثار آیت الله شاه‌آبادی نشان می‌دهد که عبارت و واژه «تولید کالای ملی» در نوشتارهای ایشان وجود ندارد اما از عبارات مشابهی نظیر «امتعه

۱. شذرات المعارف یکی از مهمترین کتب آیت الله شاه‌آبادی می‌باشد (الطهرانی، ۱۴۲۴: ج ۲/ ۲۰۷) که بخش مهمی از آراء اقتصادی ایشان در آن تبلور یافته است. رساله شذرات المعارف که نام دیگر آن «مرام الاسلام» است، در سال ۱۳۲۰ نگارش یافته و اولین بار در اردیبهشت ۱۳۲۵ به چاپ رسید. (شاه

مسلمین» و «تجارت و صناعت مملکتی» استفاده می نمایند که کاملاً قرابت معنایی و مفهومی با تولید کالای داخلی و ملی دارد. بررسی اندیشه و تقریرات آیت الله شاه آبادی در کتاب شذرات المعارف نشان می دهد که می توان در افکار ایشان، دو گونه برداشت از کالاها و صناعت های بشری ارائه داد؛ ایشان کالاها و تولیدات را به صورت غیرمستقیم و در لابلای مباحث اقتصادی خویش، به دو دسته کالاها و امتعه مسلمین و کالاها کفار (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) تقسیم بندی می کنند که ملاک این تقسیم بندی در کتاب شذرات المعارف، اعتقادی و منبعث از ارزش های دینی می باشد. به عبارت دیگر، یک تقابل گفتمانی در خصوص کالاها و مصنوعات بشری در کتاب شذرات المعارف وجود دارد که منبعث از نظریه دارالسلام و دارالکفر می باشد و یا می توان این گونه اظهار کرد که خیلی به این دیدگاه فقهی-سیاسی قرابت دارد.

تولید ملی باید ناظر بر رفع نیاز معاش مردم در پرتو حفظ عزت و کرامت آنها باشد؛ به این معنا که تامین کالاهای اساسی و تولید ملی باید ناظر بر تامین عزت شهروندان باشد و زمینه های رفع نیاز مردم را فراهم نماید. شاه آبادی در یکی از توصیه های خود می فرماید؛ «بدان که انسان علاوه بر آنکه بالفطره خود خواه و عزت پسند است در اعاشه محتاج به عزت خواهد بود.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳) بنابراین، کسب پیشرفت های اقتصادی در سطوح فردی و اجتماعی نباید در تقابل با عزت افراد جامعه قرار بگیرد و رعایت تواضع و فروتنی در روابط اقتصادی فی مابین اعضای جامعه امری لازم است. به یک معنا، «چون ناموس عزت بر قائمه تواضع و فروتنی مستقر است لذا آیه و روایه تاکید به تواضع فرموده اند و معصوم^(ع) درجه شرائط اخوت تصریح فرموده اند ان لایغیره علیک مال ولاجاه؛ یعنی برادر باید به واسطه حصول مال و جاه حالش نسبت به تو متغیر نشود بر تو تکبر نکند و معلوم است که متکبر سلب عزت از تو نماید بلکه باید متواضع باشد تا حفظ عزت بلکه ایجاد عزت در تو بفرماید.» (شاه آبادی، ۱۳۸۷: ۹۰-۸۹) تولید کالاهای اساسی و برطرف کردن بسترهای زندگی از طرق مختلف باید با هدف جلوگیری از خفت و رسوایی مومنین در برابر یکدیگر (سطح خرد) و کشورهای دیگر (سطح کلان) شود. از این رو،

آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹۲) این کتاب مشتمل بر ۶ شذره و بیش از ۲۰۰ معرفه بوده که در بخش های مختلف تنظیم شده است.

۱. معیشت و زندگی کردن.

اگر ممالک اسلامی به فکر تامین نیازهای مردم خود نباشند آنها برای تامین کالاهای اساسی خود ممکن است در برابر کشورهای صادرکننده کالا دچار سلب عزت شوند.

شاه آبادی با صراحت تمام و قاطع، اشخاص، گروه و جامعه ایی را که نسبت به کالای داخلی مسلمین بی توجه هستند را «بی غیرت» و «بی حس» توصیف می کند (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) و چنین توضیح می دهد که برای تعالی اقتصادی باید از این افعال قبیحه دوری جست و نیازهای درونی جوامع اسلامی در زمینه کالاهای اسلامی را در درون مملکت اسلامی برطرف کرد و در این مسیر، به چند پیش شرط اشاره می نمایند؛ «کفار را در امتعه آنها کشته و به ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نماییم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآنیم که امتعه مسلمین را مغتنم و حوائج را به خود آنها و در خود آنها اداره نماییم.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) در توضیح این رهنمودهای اقتصادی در زمینه تولید داخلی باید اذعان داشت؛

اول. با عدم مصرف تولیدات خارجی به مقابله با سلطه اقتصادی کشورهای استعمارگر بپردازیم؛

دوم. روابط اقتصادی ممالک اسلامی با دولت های زیاده خواه و استعمارگر قطع شود و از این طریق فرصت های لازم را برای رشد اقتصاد فراهم نموده و از این طریق بتوان میزان تهدیدات اقتصادی ناشی از دخالت دولت های خارجی در زمینه تولیدات اساسی و مورد نیاز مسلمین را کاهش داد.

سوم. پرهیز از مخالطه (معاشرت و مخلوط شدن) با کفار در زمینه تولیدات تجاری، صنعتی، کشاورزی و... می تواند استقلال اقتصادی را برای جوامع اسلامی به همراه بیاورد. چهارم. باید برای تولیدات و امتعه تولید شده در کشورهای اسلامی اهمیت قائل شده و بسترهای رشد آن را فراهم نماییم.

پنجم: نیازها و حاجت های اقتصادی مسلمانان باید در درون مرزهای کشورهای اسلامی تامین و اداره شود و در حد امکان باید از برطرف نمودن حاجت مسلمین در خارج از مرزهای اسلامی باید جلوگیری شود.

ششم. حوائج و نیازهای مسلمین توسط نیروهای انسانی بومی تامین شود.

برخی از ملزومات و مختصات تولید امتعه مسلمین (کالای داخلی) در کتاب شذرات معارف به قرار زیر است؛ شرعی و مبتنی بر احکام اقتصادی اسلامی باشد؛ در راستای تامین نیاز مسلمین باشد؛ براساس عوامل داخلی ممالک اسلامی مدیریت شود؛ منجر به استقلال و اقتدار اقتصادی شود؛ در مسیر صحیح و درست مورد استفاده قرار بگیرد؛ از علم و دانش های روز استفاده شود؛ میانه روی و مصرف بهینه از تولیدات داخلی سرلوحه امت اسلامی قرار بگیرد؛ عمل و تلاش در مسر رونق فعالیت های اقتصادی باید فزونی یابد؛ حلال و طیب بودن محصولات و عوامل تولید باید در نظر گرفته شود؛ زیر نظر رئیس ناحیه مقدسه اسلام (ولی فقیه) اداره شود؛ از ربا و قرض تنزیلی در فعالیت های تولیدی جلوگیری شود و رونق اقتصاد داخلی و تولید کالاهای ملی باید توسط قرض الحسنه انجام شود؛ صبر و استقامت در مسیر رشد اقتصادی امری بایسته و لازم است؛ همه مردم جامعه از معصیت و گناهان اقتصادی در جامعه جلوگیری نمایند؛ امید و نشاط از لوازم ضروری روندهای اقتصادی می باشد؛ رونق تولیدات اقتصادی بدون همیاری، اخوت و تعاون امکان پذیر نیست؛ کار کردن پول و خارج کردن سرمایه های مالی از بازار ممالک اسلامی منجر به رکود اقتصادی خواهد شد و فرایند تولید ملی را تضعیف خواهد کرد؛ در زمینه تولید اقلام راهبردی و اساسی، نباید به کشورهای خارجی اتکا شود زیرا نابودکننده اقتدار و استقلال اقتصادی خواهد بود.

تهدیدات در زمینه تولید کالاهای ملی در کتاب شذرات المعارف را می توان به دو دسته عوامل تهدید در بیرون و درون تقسیم نمود که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۲-۴. تهدیدات درونی تولید مملکتی در ناحیه مقدسه اسلامی

۱-۲-۴. اخلاق رذیله و افعال قبیحه

سامان اقتصادی از اخلاق مایه می گیرد و هم بدان قوام و سامان می گیرد و به همین دلیل در نظام اقتصادی اسلام، نباید از نقش متقابل اخلاق و اقتصاد غفلت شود. (بهشتی، بی تا: ۸۰) آغاز کتاب شذرات المعارف، به تهدید جدی و مهم رشد رذیلت های اخلاقی و رفتاری اشاره شده است که نشان از اهمیت این تهدید برای جوامع اسلامی در اندیشه سیاسی و اقتصادی آیت الله شاه آبادی می باشد؛ «مدت زمانی است که مملکت اسلام مبتلا به امراض مزمنه و مهلکه شده، انتشار عقاید باطله و اخلاق رذیله و افعال قبیحه به حدی است نمی توان جامعه را نسبت

به انسانیت داد، فضلا عن الاسلامیه، و روز به روز در شدت و فشار آن امراض است تا رفته رفته مزاج آن را بالکلیه فاسد و اسمش را مانند رسمش محو نماید؛ نعوذُ بالله منه» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) وی اعتقاد دارد که «غرور به شفاعت، منشأ ارتکاب انواع رذائل اخلاقیه و اقسام معاصی کبیره گردیده، به حدی که افتخار به اشتها به آن می نمایند.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴) به نظر ایشان، باید قوه عاقله در جوامع اسلامی تقویت و مورد توجه قرار بگیرد تا از افعال قبیحه ایی نظر تکیه بر تولیدات کالاهای خارجی در زمینه اقلام راهبردی و اساسی جلوگیری شود. (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰) منشأ اصلی افعال قبیحه و پلشتی ها در امور اقتصاد و مادیات، غفلت انسان ها و عدم بیداری (آگاهی) آنها می باشد؛ زیرا غفلت آنها از پرداختن به پایه های زندگی اقتصادی منجر به نیاز، وابستگی، تضعیف کرامت، فساد اخلاقی و عملکرد ناشایست در روابط اقتصادی فردی خواهد شد و اگر اجتماع یا حکومت اسلامی به رذیله غفلت و نادانی دچار شوند، آنها هم گرفتار فساد روز افزون و بی اخلاقی در امور مدنی خواهند شد تا جایی که تزیاد در رفتار منافی اخلاق می تواند منجر به تباهی و سقوط آنها شود. شاه آبادی معتقد است که در جوامع اسلامی، خیلی از اشخاص نیز «زندگانی اساسی خود را از دست داده و از خواب غفلت بیدار نمی شوند که فکری برای زندگانی واپسین نمایند و البته اشخاص محتاج بی اساس روز به روز قبایح اعمال و فساد اخلاق آنها در تزیاد خواهد بود نعوذ بالله.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۲) بنابراین، قلع و قمع فساد باید در جامعه اسلامی مورد توجه برادران دینی باشد؛ «تحصیل لباس تقوی و لباس جندالله نموده و لشکر کفر و نفاق و فسق و فساد را از عالم، قلع و قمع نمایند.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۸)

۲-۲-۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)

به نظر حکیم شاه آبادی، از جمله ضعف های مهم جامعه مسلمانان، ترک امر به معروف و نهی از منکر است. جامعه ای که شاه آبادی به نقد آن می پردازد، جامعه ای مرده است که این فریضه در آن جایی ندارد. امر به معروف و نهی از منکر از جمله واجباتی است که تمامی فرق مسلمان در وجوب آن اتفاق نظر دارند. هر چند که در نحوه ای اجرای آن اختلافاتی مشاهده می شود. مسلمانان بر مبنای آیهی شریفه ی «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (قرآن کریم، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران) به وجوب امر به معروف

و نهی از منکر اعتقاد دارند. شاه‌آبادی بحق به این نکته اشاره نموده‌اند که ترک این فریضه الهی خود از علل عقب ماندگی جوامع مسلمانان است. جامعه‌ای که در آن این فریضه الهی اجرا شود، جامعه‌ای از درون کنترل شده است و بی‌تفاوتی افراد به آنچه در جامعه انسانی می‌گذرد خطرات فراوانی برای تمام افراد جامعه دارد. بنابراین می‌توان سه کارکرد اصلی امر به معروف و نهی از منکر را چنین معرفی کرد؛ سبب اتحاد و انسجام امت‌های اسلامی است، سبب توسعه و پیشرفت جوامع مسلمانان است و باعث توجه مسلمانان به اسلام اجتماعی و گریز از اسلام انفرادی است. در عین حال، بی‌توجهی به فریضه امر به معروف در جامعه منجر به بی‌توجهی افراد به آنچه در اطرافشان می‌گذرد نیز می‌شود. تأکید شارع مقدس بر این فریضه، از نشانه‌های تأکید شارع بر اسلام اجتماعی است. (گوهری، ۱۳۸۷: ۳۶۵-۳۶۲) شاه‌آبادی در این زمینه اشاره می‌کند؛ «اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می‌یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است؛ اول، غرور مسلمین به حقانیت خود، که منشا تحویل دادن میدان دعوت است به معاندین و موجب قناعت نمودن به اسلام انفرادی و ترک امر به معروف و نهی از منکر است.» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴) نورالله شاه‌آبادی در توضیح این موضوع اشاره داشته‌اند هر کس وظیفه دارد از رشد زشتی‌ها در جامعه جلوگیری کند و عدم ارتکاب شخصی ملاک سلامت جامعه نیست؛ زیرا اسلام برای هر درد درمانی تجویز کرده است و اگر کسی گرد اعمال زشت نمی‌چرخد، باید دیگران را نیز از ارتکاب به آن باز دارد و با اشاعه این سنت نیک، جامعه را از آلوده شدن به گناه و جنایت‌های خانمانسوز حفظ کند. اسلام این وظیفه را برعهده مسلمانان نهاده و با تقویت روحیه اجتماعی در صیانت جامعه گامی مفید برداشته است. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۷: ۴۴) از این رو، پرهیز از جرائم و گناه اقتصادی در حوزه شخصی و فردی ملاک سعادت جامعه ایمانی و اسلامی نخواهد بود بلکه وظیفه تک‌تک امت اسلامی است که از گناهان اقتصادی در سطح اجتماع جلوگیری نمایند و به وظیفه امر به معروف و نهی از منکر پایبند باشند و از این طریق بتوانند دامنه آلودگی اقتصاد را در سطح ملی کاهش دهند. چنین مقوله‌ایی نیازمند دوری از نگرش اسلام انفرادی و روی آوردن به اسلام جماعتی و اجتماعی است.

در کتاب فطرت عشق (شذره ششم شذرات المعارف) شاه‌آبادی تأکید می‌نماید که فرد یا گروهی که به دنبال لذت از طریق ارتکاب مناهی، تجاوز از حدود و مخالفت با اوامر الهی است،

دچار ذلت خواهد شد ولی تحمل سختی‌ها در مسیر اجرای احکام الهی، منجر به لذت و فوز عظیم خواهد بود. (شاه آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۱۸۲-۱۸۱) ایشان تأکید بر اصل راهبردی امر به معروف و نهی از منکر در دو سطح خرد و کلان دارند؛ در سطح خرد، ایشان بر افراد جامعه توصیه می‌کنند تا «عدم تجاوز از حدود الهیه، یعنی مرتکب حرامی یا منع از واجبی نکنند.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۵۵) در سطح کلان، بر «تادب به ظاهر شرع و ترک محرمات مطلقاً و تعظیم شعائر اسلام و حضور در جماعات و اجتماعات اسلامی» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) اشاره می‌کنند تا از این طریق جامعه اسلامی به سوی معروف گام بردارد و از منکرات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دور شود. براساس چنین اصولی است که ایشان توصیه به «قیام بر واجبات مالی و دادن حقوق الهی» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۸۱) در امور اقتصادی دارند؛ چنین روندی از گسترش منکرات اقتصادی و کفران دارائی جلوگیری می‌نماید.

۳-۲-۴. راحت طلبی و آسایش پرستی

راحت طلبی یکی از امور ذاتی و فطری انسان‌ها است (شاه آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۳۱۸ و شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳۱) و در کتاب رشحات البحار پیرامون فطرت آسایش دوستی (حب راحت) تأکید شده است که «بدیهی است که اهل عالم عاشق آسایش و راحتی هستند. چنان که حتی در راه نیل به آن، خود را به زحمت و خستگی می‌اندازند. در حالی این امر (خسته کردن خود) با هدف مورد نظر (آسایش) منافات دارد.» (شاه آبادی، ۱۳۹۴ ب: ۳۱۸) ایشان فرجام حب راحتی را بیچارگی می‌دانند؛ «چنانچه کسانی که مبتلا به حب شهوات و زینت دنیا و امثال آنها هستند، آخر بیچاره خواهند شد.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۵۵) آیت الله فاضل گلپایگانی در شرح معرفه ۲۱۹ از شذره ششم کتاب شذرات المعارف اذعان می‌دارد که هر کسی که از یاد خدا غافل شود دچار تنگنا در زندگی می‌شود و کسانی که در راه خدا فار می‌گیرند و اسیر هواهای نفسانی قرار نمی‌گیرند، مستغنی خواهند شد. (شاه آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۲۴۴) راحت طلبی و دوری از کار تولیدی در جامعه، روند اقتصاد ملی را با سکون مواجه می‌سازد و سیستم اقتصادی را با اختلال و بی‌نظمی همراه می‌نماید. در عین حال، راحت طلبی منجر به خروج سرمایه‌های مالی از جریان تولید و اشتغال شده و در نقطه مقابل، بسترهای رشد ظلم و بی‌عدالتی، ناآرامی اجتماعی و تعدی به حقوق محتاجان را به همراه خواهد داشت و به اعتقاد شاه آبادی، «تراحم حاجت و راحت

است که اولی موجب حرکت و دومی مقتضی سکونت است، ولی از سوء تربیت و عادت، تقدیم سکونت بر حرکت شده و تولید عجز و اختلال نظام نوعی و شخصی نموده، و موجب انفتاح باب خیانت و عدم امانت و تاسیس سلطنت و ریاست و انواع ظلم و تعدی، و ایجاد طبع یا جوج و مأجوج و ترویج شرع هرج و مرج، و عمل به فقه کتاب موش و گربه و حق را به طرف غالب دادن شده.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳۷)

۴-۲-۴. نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت های اقتصادی (اصل غیرت)

مملکت اسلامی مبتنی بر یکرویی و سلامت است و نفاق یکی از مهمترین تهدیدات پیشرفت اقتصادی و سیاسی محسوب می شود. شاه آبادی معتقد است نفاق در تقابل با قائمه و ستون یکرنگی و همدلی در جامعه اسلامی می باشد؛ «چون انس بر قائمه یکرویی مستقر است لذا مذمت منافق آیه و روایه فوق حد احصاء می باشد و حقیقتاً نفاق یکی از حوائج مهمه عالم بشریت را مختل می نماید؛ پس معصوم در شرائط اخوت فرموده اند: «ان تکون سریره و علانیته لک واحده» یعنی برادر باید باطن و ظاهرش با تو یکی باشد که منافق و دو روی نبوده باشد و معلوم است که انسان به شخص دوروی انس نخواهد گرفت...مانند بعضی از اهل زمان که به مجرد توهمات یا دنائت طبع یا ضعف نفس، مدح می نمایند کسانی را به اموری که اعتقاد به آن ندارند بلکه معتقد خلافش می باشند و البته این قسم مداراه نخواهد بود و جایز نیست.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹) بی توجهی به احکام و فرامین اسلامی در روند پیشرفت و آبادانی مملکت اسلامی، فاصله گرفتن جامعه از اقتصاد اسلامی، رسوخ تفکرات التقاطی اقتصاد در ناحیه مقدسه اسلام، پیاده سازی الگوهای غیردینی در سیاست های اقتصادی توسط حاکمان و کارگزاران جامعه و... همگی نمود عینی نفاق اقتصادی هستند که در بخش های مختلف کتاب شذرات المعارف قابل مشاهده هستند.

منافق اقتصادی فاقد عنصر غیرت است؛ به این معنا که در برابر امور ناپسند اقتصادی قدرت جلوگیری در آن وجود ندارد و از هر طریقی به امرار معاش می پردازد و در عین حال، انسان مومن و جامعه اقتصادی اسلام، دارای غیرت است و برای رفع حاجت و نیاز، به هر فعل و اقدامی دست نمی زند. از این رو، غیرت به مثابه یک فطرت انسانی در امور اقتصادی، ملازم عقل و شرع می باشد و همین امر غیرت باعث شناسایی منافق در عرصه اقتصاد و معاش خواهد

شد. شاه آبادی در موضوع تراحم حاجت و غیرت به مسئله نفاق اشخاص و پدیده بی غیرتی اشاره می فرماید؛ «تراحم حاجت و غیرت است و اهمیت حکم غیرت؛ که فطرتی است که از ناپسند جلوگیری می کند: خداوند غیور است و به جهت همین غیرتش، اعمال زشت و ناپسند را حرام کرده است... چون غیرت در بشر، فطری است و تشریح بر طبق تکوین است، انسان غیور از اکثر طرق منافیه با غیرت، اعاشه نمی کند و ضعیف شود از تحصیل معاش، که مومن به اندک چیزی قانع است و تنها از راه حلال می خورد و منافق، شکمباره و سیری ناپذیر است و مبالاتی در خوردن-که از چه راهی به دست آید- ندارد و از این رو، راه های خوردن مومن محدود بوده و راه های خوردن منافق، نامحدود است. و معلوم است طریق معاش مومن، طریق عقل و شرع ملازم با غیرت است، به خلاف منافق بی غیرت.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۸) در فعالیت تولیدی در نظام اقتصادی اسلام نیز براساس اصل غیرت، تولیدات اقتصادی و نحوه الگوی مصرف اقتصادی باید مبتنی بر امور عقلانی و شرعی باشد ولی منافقین اقتصادی به این امور پایبند نیستند و برای کسب معاش بیشتر، غیرت دینی و ملی خود را زیر پا می گذارند و بدون توجه به احکام شرعی، به هر طریقی سعی در کسب درآمد دارند که عموماً از طریق کار کردن پول، دلالی و شغل های واسطه ایی و غیرتولیدی است. اما جامعه غریتمند، براساس تولید طیب و ظاهر تلاش می نماید زرق حلال کسب نماید و به همین دلیل، دوری از اقدامات منافقانه در اقتصاد ملی، سرلوحه جوامع اسلامی خواهد بود.

۵-۲-۴. سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)

در اقتصاد اسلامی، دولت و حکومت مسئول مدیریت درآمدهای بیت المال است (صدر، ۱۳۹۳ الف: ۱۷۷) و با توجه به اهمیت این موضوع، آیت الله شاه آبادی حمایت و یاری حکومت ظلم را خلاف شرع می دانست و بهترین راه را از سوی علماء بزرگ، تشکیل بیت المال یا خزانه داری کل می دانست تا پول های زیادی را که به طرق مختلف از سوی مردم به سوی آنها می آید، جمع آوری کنند و به صرف مصالح مسلمین برسانند. ایشان در کتاب «شذرات المعارف» بر «تشکیل بیت المال» تاکید می نمایند. (اردشیری، ۱۳۸۵: ۸۶-۸۵) شاه آبادی در خصوص این مطلب اذعان می دارند؛ «[از اسباب ممرضه مسلمین] نداشتن بیت المال است زیرا که معلوم است جریان اسلام در ملک، محتاج است به عده و عده و لذا خداوند عالم ایجاب

زکوات و اخماس و سایر حقوق مالیه فرموده برای اداره نمودن اساس مقدس اسلام.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۵-۶) با توجه به اهمیت موضوع فوق الذکر است که ایشان بر «تشکیل بیت المال از زکوات و اخماس و غیرهما در تحت قواعدی که موجب حفظ از حیف و میل بوده باشد» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۰)، تاکید دارند و ریخت و پاش های مالی از بیت المال را عاملی برای ضعف در فرایند اقتصاد مملکت اسلامی می دانند. لاجرم، اصراف و عملکرد ناصواب در بیت المال مانعی برای رشد تولیدات مشروع در جهان اسلام خواهد بود.

۴-۲-۶. توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی

آیت الله شاه آبادی، عدم توجه به چاره و راه درمان مشکلات را یکی از آسیب های جدی جوامع اسلامی می داند و اعتقاد دارند، نباید صرفاً در مرحله آسیب شناسی مشکلات متوقف شد، بلکه علاج دردهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... بعد از شناسایی آنها نیز امری لازم و شایسته است. به اعتقاد ایشان؛ «مشاهده می شود که جمعی از متدینین در محافل و مجالس، اظهار دردمندی و تاسف براسلام می نمایند ولی غافل از این که باید درد را معالجه نمود و مذاکره مرض و تعداد آن، معالجه درد نخواهد بود و چون راه علاج، به دانستن سبب مرض است، پس اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) از این رو، اقدام جمعی برای زدودن مشکلات اقتصادی از جامعه لازم است و بعد از آسیب شناسی لازم توسط متخصصان و اهالی فن، باید در مسیر اهداف متعالی اقدام کرد و بدون تلاش و برنامه ریزی صحیح نمی توان به رشد اقتصادی و ارتقاء تولیدات ملی دست یافت.

۴-۲-۷. رفاه زدگی شهروندان

در شذرات المعارف با نگرش انتقادی نسبت به زندگی مادی گرای غربی آمده است؛ «غرور به حیات و زندگی دنیوی امروزی که از رشحات حیات دشمن است.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴) ویژگی چنین جامعه و مردمی که غرق در رفاه و زندگی دنیوی هستند، فنا و زوال است و به تعبیر ایشان؛ «اگر ملاحظه بفرمایی، خواهی یافت که این حیات، همان حیات حیوانات مذبوح است، که قوه حیات ذابح، آن را به این مرتبه رسانیده و البته چنین حیاتی باقی نخواهد ماند و به اندک زمانی روی به فنا و انعدام می رود.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴) به همین دلیل ایشان بر اصلاح مادی و معنوی مسلمین در ممالک اسلامی تاکید می نمایند. (شیخ سفلی، ۱۳۸۷: ۴۰۲-۴۰۰)

باید توجه داشت که سیاست اقتصادی اسلام علاوه بر رشد تولید و ثروت در جامعه، بسترهای رفاه، آسایش زندگی و معیشت را فراهم می‌کند (صدر، ۱۳۹۳، ب: ۳۵۲/۲) اما رفاه زدگی و غرق شدن در امور مادی گرایانه یکی از گذرگاه های الحاد و هلاکت جوامع محسوب می‌شود (باهر، ۱۳۸۷: ۱۱۷) و نابودی جامعه مترف نیز یک سنت تاریخی در قرآن کریم می‌باشد.

۸-۲-۴. یاس و ناامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی

با توجه به اهمیت راهبردی امید و رجاء در مملکت اسلامی، آیت الله شاه آبادی نیز یکی از اسباب ممرضه مسلمین را «یاس» می‌داند و در کتاب شذرات المعارف چنین بیان می‌کند: «یاس از ظهور سعادت دینی و دنیوی است؛ یعنی هرگاه سنجیده شود سعادت با قوه عامله خود، با این که اگر خود را از بحر أجاج غرور خارج نموده باشد، گرفتار چاه پر تباه یاس می‌نماید و خود را متوقف نموده و از هرگونه تکلیف، بری و عری دانسته، با این که عالم مُلک، دار تحصیل و تکمیل سعادت است به حَسب دین و دنیا.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۵) در اندیشه شاه آبادی، ناامیدی ملی با منافع استعمار ارتباط مستقیم دارد و به همین دلیل بر ضرورت سیاست‌گذاری فرهنگی برای نهاده‌سازی امید و خودباوری ملی اعتقاد دارند. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹: ۶۷-۶۳) بنابراین، عزم و تلاش جدی و مصرانه به همراه صبر نیز برای تحقق اهداف اقتصادی و اجتماعی یکی از راه های برون رفت از مشکلات ناامیدی و شذائد است و به قول آیت الله شاه آبادی: «عزم، کارهای بزرگ و صعب را کوچک و سهل می‌کند... صبر صفت بزرگی است، شجاعت صفت نیکی است.» (شاه آبادی، ۱۳۹۳: ۴۴) صبر و عزم راسخ در مسیر اهداف الهی و انسانی می‌تواند به سعادت و دوری از افسردگی و ناامیدی فردی و اجتماعی شود.

توضیحات فوق نشان می‌دهد که تحرک و پویایی اقتصادی در هر جامعه‌ای نیاز به امید و نشاط اجتماعی دارد و ملتی که در آن روحیه و امید وجود نداشته باشد، ملتی بازنده خواهد بود و نه تنها نمی‌تواند به اهداف ترسیم شده در اسناد فرادستی خویش دست یابد بلکه همواره مورد تعدی و ستم دشمنان و زیاده خواهان جهانی خواهد بود. در نقطه مقابل، دولت و ملتی که از نشاط و روحیه ملی خوبی برخوردار باشد، همواره در مسیر تحقق اهداف آرمان‌های خود کوشا بوده و به راحتی اهداف ملی تحقق می‌یابد و با وجود امید در میان شهروندان، حرکت به سوی

پیشرفت اقتصادی آسان‌تر می‌گردد. (قربی، ۱۳۹۵: ۴) یاس از جرات و جسارت در برون رفت از مشکلات مملکت و حرکت رو به تعالی اقتصادی می‌کاهد (حائری شیرازی، ۱۳۸۷: ۲۱)

۹-۲-۴. وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی

آیت الله شاه آبادی تاکید می‌کند که وابستگی اقتصادی به اغیار و کشورهای غیراسلامی را یکی از عوامل زدودن عزت مسلمین می‌دانند و اعتقاد دارند غفلت نسبت به تولید کالاهای مورد نیاز جامعه منجر به خسران و زیان اقتصادی و سیاسی برای مملکت اسلامی خواهد بود؛ از این رو، نباید صنایع اقتصادی دشمنان بر امور اقتصادی جوامع اسلامی سیطره یابند و اگر چنین تصویری در بین شهروندان و امت اسلامی به وجود بیاید که صرفاً از دستاوردهای تولیدی و اقتصادی غرب استفاده نمایند و مسیر راحت طلبی را در پیش بگیرند، چنین رویکردی ناشی از جهل، نادانی و غفلت مسلمین خواهد بود که عذاب الهی را به دلیل کفران نعمت در پی خواهد داشت. ایشان می‌فرمایند: «بعضی از غفله و جهله را مشاهده می‌نمائیم که تشکر می‌کنند از این‌که صنایع دشمن آنها را اداره نموده...، از جهت عدم اعمال قوه عاقله و عامله خود را مورد انتقام خداوند کرده ایم و باید استغفار نموده.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

از این رو مشخص می‌شود که نیازمندی اقتصادی، زمینه وابستگی به بیگانگان را فراهم می‌آورد و به همین دلیل، قطع وابستگی اقتصادی به بیگانگان مورد تشویق خداوند است. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۳: ۱۴۴/۴) مطهری در کتاب نظری به نظام اقتصادی اسلام تاکید می‌کند «اگر ملتی کمک خواست و ملتی دیگر کمک داد خواه ناخواه اولی برده و دومی آقاست. چقدر جهالت و حماقت است که آدمی ارزش سلامت بنیه اقتصادی را در نیابد و نفهمد اقتصاد مستقل، از شرایط حیات ملی است.» (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۹)

۱۰-۲-۴. قانع بودن به اقدامات تَقَلُّصی (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی

آیت الله شاه آبادی حرکات مذبوحانه، اندک و ناچیز در امور صنعتی، تجاری و هر چیزی که به امر معاش مردم مربوط می‌شود را با عبارت تحقیر آمیز «جست و خیز» توصیف می‌نماید و اعتقاد دارند تقلیل دادن فعالیت های اقتصادی و قانع بودن به کنش های اقتصادی بیگانگان (توجه داشتن به واردات کالاهای خارجی برای تامین نیازهای اساسی کشور) منجر به از دست

۱. تقلص: درهم کشیده و گوشه نشین، کوتاه شدن، افت کردن، کاهش یافتن، تقلیل یافتن، تنزل کردن و اقباض.

دادن زمان لازم برای رشد اقتصادی می شود و در عین حال، کمبود عمل (فعالیت اقتصادی) منجر به تباهی جامعه و حکومت خواهد شد و این موضوع در کمترین فاصله زمانی به وقوع خواهد افتاد. وی اذعان می دارد؛ «فقدان کمال علم و عمل صنایع می باشد و معلوم است... با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است و جست و خیزی می نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) این مسئله نشان دهنده دو نکته است؛ گسترش فعالیت اقتصادی توسط ممالک اسلامی و عدم قناعت به پیشرفت های علمی کشورهای غربی. به این معنا که ممالک اسلامی نباید صرفاً به دستاوردهای علمی دولت های غربی در زمینه اقتصاد توجه نمایند و باید در حوزه علم و دانش اقتصاد نیز اقدامات اساسی انجام دهند تا از وابستگی و رکود علمی جلوگیری نمایند.

۱۱-۲-۴. قرض تنزیلی و ربا

آیت الله شاه آبادی در آسیب شناسی ای که از وضعیت اقتصادی عصر خود ارائه می دهد، مدعی است که ربا در رفتارها و روابط اقتصادی شیوع پیدا کرده بود و چنین پدیده ای را از آثار نظام سرمایه داری اجنبی معرفی می نماید. نرخ بهره-ربا- در نظام اقتصادی سرمایه داری عنصری است که در تمام بازارها، روابط و رفتارهای اقتصادی به عنوان یک عنصر درونزا، تنظیم کننده بسیاری از رفتارها و روابط اقتصادی و تعیین کننده بسیاری از تصمیم های اقتصادی است. به همین جهت آن را نظام اقتصادی ربوی نیز می نامند؛ یعنی در نظام سرمایه داری ربوی، ربا به عنوان نخ تسبیح در رفتارها و روابط اقتصادی عمل می کند. ولی ایشان باور دارد که آن نخ تسبیح در نظام اقتصادی اسلام، اخوت است. (یوسفی، ۱۳۹۴: ۹۸) اخوت در امر مالی، ناظر بر قرض الحسنه و دوری از قرض تنزیلی است. به همین منظور، وظیفه دولت و مردم در جامعه اسلامی، سد باب کردن ربا و نزول در معاملات مالی، پولی و سیستم بانکداری است و باید امکانات قرض الحسنه فراهم شود و اگر در نظام مالی کشور، قرض الحسنه رونق یابد، روند تولید و فعالیت های اقتصادی در مسیر صحیح و حلال خود قرار خواهد گرفت و از میزان خسارت های ناشی از جریان بهره و نزول مالی کاسته خواهد شد. به همین دلیل، راهکار ایشان به کارگزاران ممالک اسلامی، «ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض الحسنه و سدباب قرض تنزیلی که موجب خرابی دنیا و دین است.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) در نهایت این که، پیشنهاد

آیت الله شاه آبادی در شذرات المعارف به مجامع اسلامی، نهادسازی برای گسترش قرض الحسنه و مبارزه با تأمین مالی ربوی است. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹: ۸۵)

ربا به دلیل ستمی که بر جامعه تحمیل می کند، حرام است. وجود ربا در نظام اقتصادی اسلام، این نظام را از اهداف متعالی آن باز می دارد. ربا در مسیر حاکمیت معنویت و ایثار و تعاون در جامعه مانعی بزرگ به شمار می آید. وجود ربا و قرض تنزیلی باعث می شود انگیزه قرض الحسنه دادن، انفاق و وقف در جامعه اسلامی نابود شود و روحیه نفع پرستی و خودخواهی را در جامعه حاکم می کند. علاوه بر این، ربا به عدالت اجتماعی آسیب می زند و حرکت اموال را در مسیر زیانبار برای جامعه و فرد قرار می دهد. (میرمعزی، ۱۳۸۸: ۱۷۷/۳-۱۷۶) امام خمینی (ره) در خصوص عواقب منفی قرض تنزیلی و ربا اذعان می کند که ربا و نزول در اقتصاد ملی منجر به فروکش کردن تولید و رواج کار کردن پول به جای تولید می شود (امام خمینی، ۱۳۹۲: ۴۰۹) و در این خصوص می فرماید: «این پول باید راه بیفتد و کار انجام بگیرد از آن و رزق پیدا بکند. اینها پول را همین طور می گذارندش آنجا دست یک کسی و می خواهند این پول بزاید برای خودشان بدون کار و این در جامعه فساد بزرگی است و این را ظلم گفته است قرآن شریف: لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ؛ آنطور تشبیه کرده است فَأَذْتُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ، این اهمیت زیاد دارد. و به همان اندازه ای که قرض به ربا محکوم است به همان اندازه قرض به حسنه و بدون ربا و همین طور قرض دادن به همان اندازه مطلوب است.» (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۲۷/۱۲-۴۲۸)

۱۲-۲-۴. خام فروشی سرمایه های طبیعی

درایت اقتصادی و آگاهی آیت الله شاه آبادی در زمینه اقتصاد ملی و زمینه تولیدات داخلی باعث شده است تا ایشان خام فروشی مواد طبیعی را امری ناشایست برای اقتصاد کلان جامعه بدانند و کشورهای را که به صادرات مواد طبیعی بدون فراوری آنها می پردازند را محکوم به فنا می دانند. ایشان با تزیینی و دقت نظر بیان می کنند: «بعضی از غفله و جهله را مشاهده می نمائیم که تشکر می کنند از این که صنایع دشمن آنها را اداره نموده و می گویند خداوند عالم آنها را خر و حمال ما قرار داده ولی اگر به نظر منصفانه متوجه شوند می فهمند حمال کسی است که پنبه را یک من شش قران به دشمن می دهد و یک من ششصد تومان بلکه متجاوز از او می خرد.

حال مشاهده کن و ببین خر کیست و آیا این نعمت است که آن را تشکر کنی یا آنکه از جهت عدم اعمال قوه عاقله و عامله خود را مورد انتقام خداوند کرده ایم و باید استغفار نموده و عرض کنیم قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ^۱ و تغییر دهیم بی حسی را به حس و بی غیرتی را به غیرت و آیه شریفه جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ^۲ و آیه شریفه وَاقتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ^۳ را به موقع اجرا گذارده و کفار را در امتعه آنها کشته و به ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نماییم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآنیم که امتعه مسلمین را مغتنم و حوائج را به خود آنها و در خود آنها اداره نمائیم.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

۱۳-۲-۴. کفران نعمت

شاه آبادی در شذره چهارم کتاب شذرات المعارف، بر موضوع شکر انعام الهی تاکید می نماید (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۶۸) و اعتقاد دارد همگان باید شاکر نعمت های موجود در جامعه باشند و مصنوعات بشری نیز یکی از موضوعاتی است که همواره باید از کفران به دور باشد. بنابراین، «عبد شاکر و وظیفه شناس هم باید در برابر همنوعان خود کاملاً مهربان باشد و از هر آنچه خدایش در اختیار او قرار داده است، دیگران را بهره مند سازد.» (شاه آبادی، ۱۳۹۳: ۱۸۵)

با این اوصاف، بی توجهی به نعمت های الهی و عدم شکرگذاری نسبت به آنها می تواند به کفران نعمت تبدیل شود و به تعبیر آیت الله شاه آبادی، «چون معلوم شد حقیقت شکر، کفران نیز معلوم شود که مبتنی بر جهل به نعمت و منعم و آن مستتبع بدگمانی و توحش از حق است حالاً و به حسب عمل، قصد اسائه به بندگان و معصیت و شکایت به زبان و صرف هر نعمتی در غیر آنچه برای آن خلق شده نعوذ بالله که موجب خسران دنیا و آخرت است و به حسب تقابل شکر و کفران آثار آنها نیز متقابلند.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹۴) از این رو، کفران نعمت موجب خسارت و زیان اقتصادی برای جامعه و فرد خواهد شد و زمینه ساز معصیت اقتصادی، بی تدبیری در مصرف تولیدات طبیعی و مصنوعی، تباهی اقتصاد ملی، هرج و مرج در امور معیشتی،

۱. آیه ۲۳ سوره مبارک اعراف.

۲. آیه ۷۳ سوره مبارک توبه.

۳. آیه ۸۹ سوره مبارک نساء.

بی اعتمادی عمومی، قیام علیه ارزش های اقتصاد اسلامی (دوری از بندگی حق تعالی در امور مختلف) و... می گردد.

براساس مبانی دینی، منظور از تبدیل شکر نعمت به کفران این است که مردم به جای اینکه در برابر نعمتهای پروردگار شکرگزار باشند، اما این شکر را تبدیل به کفران کردند. در حقیقت نعمتهای الهی وسائلی است که طرز برداشت از آنها بستگی به اراده خود انسان دارد، همانگونه که ممکن است از نعمتها در مسیر ایمان و خوشبختی و نیکی بهره برداری کرد و علاوه براین، در مسیر کفر و ظلم و بدی هم می توان آنها را به کار گرفت، این نعمتها همچون مواد اولیه هستند که به کمک آنها همه گونه محصول و فراورده می توان تهیه نمود، ولی در اصل برای خیر و سعادت آفریده شده اند. از این رو، کفران نعمت هر گونه بهره گیری انحرافی است. و تنها به این نیست که انسان ناسپاسی خدا گوید، بلکه هر گونه بهره گیری انحرافی و سوء استفاده از نعمت، کفران نعمت است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۴۵/۱۰-۳۴۴) از این رو، کفران نعمت باعث خست، فرومایگی، انفعال و شرمندگی فرد و جامعه می شود. (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۵۸۱/۳)

۱۴-۲-۴. حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده

آیت الله شاه آبادی نسبت به حبس پول و عدم راه اندازی کار تولیدی به وسیله دارایی و سرمایه های مالی انتقاد شدید دارند و معتقدند سرمایه داران به جای کار کردن با پول و بی توجهی به اقتصاد ملی، باید از خروج سرمایه از بازار کار و تولید جلوگیری نمایند؛ زیرا می تواند به نابودی و تضعیف امر تولید و تجارت صنعتی شود و در صورت شیوع چنین روند خطرناکی، نظام اقتصادی نابود خواهد شد. ایشان می فرمایند؛ «اشخاص متمول با حاجت آنها به عملی و شغلی، به واسطه جهات مذکوره یعنی خیانت و غیره، رفع ید از کار نموده و پول خود را حبس می نمایند، و ارجاع شغلی به ارباب حرف و صنایع نمی کنند، و از این جهت، هم تعطیل امر غنیشده و هم فقیر به فقر خود مبتلا است و روز به روز این مصیبت بر استیصال خواهد افزود تا موجب هلاکت ابدی گردد، که فقر موجب روسیاهی در هر دو دنیاست.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳۷)

به همین دلیل است که کنز و اندوختن مال در اقتصاد اسلامی دارای حرمت است و به تعبیر شهید صدر، «اسلام کنز و ذخیره کردن پول را حرام و در بسیاری از حالات بر پول ذخیره شده،

مالیاتی وضع کرده است تا مبادا نقش طبیعی پول- به عنوان ابزاری برای آسان نمودن مبادله میان کالاهای تولیدی- به نقش احتکاری به عنوان ابزاری برای ذخیره کردن و احتکار ثروت و در نتیجه، بالا بردن قیمت‌ها، تبدیل شود.» (صدر، ۱۳۹۳، ج: ۱۲۴-۱۲۳) آیت الله شاه آبادی اعتقاد دارد کب کنز و انباشته کردن سرمایه باعث ترک واجبات مالی براساس احکام اقتصاد اسلامی می‌شود؛ «مقصود از کنز حیطة ی قلبی و محبت آن است به دنیا و زخارف آن با اختلاف حالات محبت و تعلق که گاهی شود که تمام اطمینانش به آن و فریفته آن است که موجب ارتکاب بسیاری از جنایات شود و گاهی منشاء ترک واجبات مالیه گردد الی غیر ذلک و فرق نمی‌کند در اکتناز قلبی ما بین آنکه دارا باشد یا ندار و لذا دارای غیر محب مکتنز نیست ولی محب فقیر مکتنز است و بالجمله دارائی و نداری از امور غیر اختیاری است ولی محبت داشتن و نداشتن از اموری است اختیاری و میسور مکلف است چنانچه اگر توجه کند به این که محبت و عداوت موجب اختلاف در آثار اموال و دارائی نشود و امور است زائد بلکه اگر درست تامل کند، می‌فهمد که محبت چیزی که طرف ادراک محبت نکند سفاهت است البته متعظ شود و اساس اکتناز را خراب کرده و اکتناز محبت خداوند و اولیاش را بنماید و بالجمله حقیقت اکتناز راجع به حال است نه به مال. بلی دارا بودن چه کم باشد چه زیاد که موجب محبت فعلی و اطمینان قلبی شود منشاء اعراض از حق و توکل به او و طغیان بر او و بر اولیاء او خواهد گردید.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۸۱-۸۲) حب کنز منجر به بی توجهی به امور تولید در اقتصاد ملی می‌شود و انگیزه‌ها تلاش و کنش اقتصادی را از افراد سلب می‌نماید.

در اندیشه اقتصادی اسلام، پول نباید کار کند (حائری شیرازی، ۱۳۹۱ الف: ۱۰)؛ زیرا پول مثل جریان خون در بدن است. همانگونه که خون بدون این که مصرف شود از کانال رگ‌ها تمام اعضا و بافت‌ها را به عدالت تغذیه می‌کند و به حرکت و زایش می‌کشاند، پول هم در جامعه بدون این که مصرف شود، باید به عدالت از کانال طرح‌ها و برنامه‌ها به اعضای جامعه برسد و آن‌ها را به تولید و خدمات رسانی کشاند. (حائری شیرازی، ۱۳۹۱ ب: ۱۱) امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرماید: «بانکداری به آن معنایی که در جاهای دیگر هست رواج پیدا بکند، مردم از صنعت و کار و سایر چیزها بازمی‌مانند، می‌نشینند توی خانه‌شان و پولشان برایشان کار می‌کند و حال آنکه پول نباید کار بکند. پس اصلاح بانک هم یکی از امور بسیار

مهم است، چنانچه اصلاح اقتصاد و مالیات و امثال ذلک هم بسیار اهمیت دارد.» (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۳۴/۱۸)

۱۵-۲-۴. جهل به مرام اسلام در امور مسلمین

از آسیب های جوامع اسلامی، جهل و ناآگاهی از منش و دیدگاه های اسلام می باشد و به دلیل دور شدن از مرام اسلام، با تهدیدات بیرونی و چالش های درونی مواجه می شوند. اهمیت شناخت مسلک و آموزه های اسلام به اندازه ای است که آیت الله شاه آبادی از این موضوع به عنوان علت اصلی عقب ماندگی جوامع اسلامی یاد می کنند. ایشان اذعان می دارند؛ «علت العلل جهل به مرام اسلام است. زیرا که اگر مرام اسلام معلوم ما بود و همان بعینه مرام ما مسلمین شده بود البته در اطراف آن کوشش نموده مقصود را انجام می دادیم و ما در اینجا مقصود و مرام را از ناحیه مقدسه اسلام به موجب فرموده حضرت خاتم الرسل صلی اله علیه و آله (انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی) بیان می نمائیم تا موجب شفاء صدور انام گردد.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۶)

۳-۴. تهدیدات بیرونی تولید مملکتی در ناحیه مقدسه اسلامی

۱-۳-۴. انتشار عقاید باطل و انحرافی

شاه آبادی در شذره الاولی به آفت «انتشار عقاید باطله» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) اشاره می کند و تاکید دارد برای پیشرفت صنعتی و اقتصادی به قوه عاقله (کمال علم) نیاز است (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) ولی هر علمی برای پیشرفت و تعالی اقتصادی مناسب نمی باشد. بلکه علم بومی و منبعث از تعالیم ناب اسلامی مدنظر ایشان می باشد و اعتقاد دارند جوامع اسلامی به جای تکیه بر پیشرفت های علمی غربی، باید در حوزه علم و اندیشه نیز فعالیت مفید داشته باشند تا از طریق افکار و عقاید انحرافی دولت های مادی گرا به سمت و سوی تباهی و حیات مذبوحانه گام برندارند.

شاه آبادی اعتقاد دارد دشمنان اسلام از ضعف و فقر اقتصادی مردم برای ترویج و اشاعه افکار و مذاهب باطله خویش به طرق کمک های اقتصاد بهره می گیرند تا بتوانند مقاصد خود را تحصیل نمایند که دستاورد این اقدام، ظلم و کفر خواهد بود. (شاه آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی)

۱. مرام: آیین، ایدئولوژی، پیش، جهان بینی، عقیده، مسلک و ...

ص ۴۳) دشمنان از طریق مساعدت هایی در خصوص مدرسه سازی، تاسیس بیمارستان و غیره، سعی در جلب محبت مردم دارند تا بتوانند افکار باطل و انحرافی خود را در جامعه رونق بخشند. ایشان با صراحت کامل، تبعیت از عقاید باطل و انحرافی غرب را همردیف با انهدام مملکت اسلامی در نظر می گیرند و تاکید می نمایند؛ «اختلال در امر معاش از جهت فقدان کمال علم و عمل صنایع می باشد و معلوم است این معیشت فعلی که از رشحات معیشت دشمن است البته باقی نخواهد ماند و محکوم خواهیم شد به انهدام؛ بلکه کمال علم و عمل دشمن و قوت حیات او و تدبیر در جریان تجارتش موجب تعطیل قوای عامله و نقص در ما شده، علماً و عملاً نظیر قوت حیات ذابح که مذبوح را به آن مقام رسانیده و با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) وی در تشریح سیاست عُدّه بر فاسد بودن مسلک بلشویکی و افکار ماتریالیستی اشاره می کند (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳۴) و چنین توضیح می دهد که بشر برای رشد و تعالی به جای احکام مادی گرایانه نیز به عقاید عقلی و دینی نیاز دارد. از این رو، بحث «حاجت به دین» را امری فطری می داند که می تواند از روند نابودی و فنای محتاج (بشر نیازمند) جلوگیری نماید.

رسوخ افکار و اندیشه های مادی گرایانه غربی در جامعه ایرانی یکی از آفت هایی است که به اعتقاد آیت الله شاه آبادی می تواند زمینه های فساد و تزلزل در پایه های اقتصادی کشور را فراهم آورد.

۲-۳-۴. در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی توجهی به معاش جمعی

یکی از امراض مملکت اسلامی در اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی، «تحویل دادن ابواب صنایع و حرف و طُرق اعاشه» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴) می باشد. چنین خطری در حوزه تولید کالاهای مملکتی اشاره به این موضوع دارد که به جای اینکه به زندگی واقعی و اساسی خود بیندیشیم، خود را به مظاهر مادی آن تسلیم کنیم و به جای آن که خود سازنده یک زندگی تازه بدون وابستگی باشیم، راهی را در پیش بگیریم که تمام سرمایه های خویش را به رایگان در اختیار بیگانگان گذارده و آنچه مورد احتیاج یک جامعه پیشرفته ات را از دست بدهیم؛ به گونه ای که به در یوزگی بیگانگان و دشمنان اسلام بیفتیم؛ همچنین بسیاری از صنایع که امروز مورد

۱. روزی رساندن، زندگی کسی را اداره کردن.

استفاده جوامع پیشرفته است، بدون آنکه درصدد یادگیری و استفاده از دانش آن باشیم، به تقلید از بیگانگان مورد استفاده قرار دهیم و تنها به مصرف آن قناعت کنیم؛ غافل از آنکه با ادامه چنین وضعی، سرمایه های جامعه را بدون آن که بازدهی داشته باشد، مصرف کرده و هر روز از توان خود می کاهیم. یک جامعه مترقی و آگاه به وظیفه می تواند مصالح خویشرا تشخیص دهد و گریبان خود را هرگز به دست بیگانگان نسپارد و مجذوب ظواهر فریبنده آن نگردد و در چنین شرایطی از تهاجم فرهنگی بیگانه آسیب نمی بیند. (شاه آبادی، ۱۳۸۷: ۴۵-۴۴) بنابراین، جامعه ایی که نسبت به تحصیل صنایع و حرفه های تولیدی بی توجه باشد، در زمینه معاش ملی خود با مشکل مواجه خواهد بود و حتی در زمینه کالاهای خیلی اساسی به دیگران وابسته خواهد بود و تمرکز خود را بر واردات کالاها قرار خواهد و همین امر می تواند عزت، اقتدار، استقلال و ثبات ممالک اسلامی را تحت الشعاع خود قرار دهد.

۳-۳-۴. افتراق ناشی از اختلاط با اجانب

ایشان در کتاب «شذرات المعارف» یکی از علل بیماری مسلمین را عدم وحدت و افتراق ایشان دانسته و آنرا موجب اضمحلال معاش و معاد مسلمانان می دانند. (ذبیحی، ۱۳۸۷: ۴۸۱) بنابراین، از بسترهای بیرونی تضعیف روندهای اقتصادی و سیاسی جوامع اسلامی، دور شدن از وحدت است و یکی از عوامل رشد چنین تهدیدی، اختلاط و روی آوردن به قدرت های استعماری است که همواره منشأ انهدام جوامع اسلامی و پسرفت آنها محسوب می شوند. شاه آبادی در خصوص این مسئله اشاره می کند؛ «افتراق مسلمین و انفصام خیط اخوت از میانه آنهاست به واسطه اختلاط با اجانب که موجب اضمحلال هر یک شده معاشاً و معاداً، حتی آنکه اجتماعات مختلفه المسالک موجب ضعف و اختلال است (فضلاً عن الانفراد) و هرچه انفراد و افتراق بیشتر شود اختلال و انحلال شدت نماید تا به سرحد انعدام همه جهات و حیثیات رسد؛ چنانچه حس اعداء این جهت را، موجب هیجان و حرکت سریعه آنها گردیده و البته با این حالت حاضر، اساس زندگانی دینی و دنیوی شما را بر چیده، مصداق آیه کریمه شریفه: خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ خواهید گردید» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۵) چنین تهدیدی باعث گردیده است تا ایشان بر «اجتناب از خلطه و آمیزش با اجانب» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۷) تاکید

۱. آیه ۱۱ سوره مبارکه حج.

ویژه‌ایی نمایند و چنین راهبردی را در راستای استقلال و رهایی از قید و بندهای استکبار به کار گیرند.

۴-۳-۴. جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی)

امروزه جنگ اقتصادی به تهدیدی علیه امنیت ملی کشورها تبدیل شده است (Rickards, 2012) و هدف نهایی استکبار از سلطه اقتصادی بر مردم، بهره‌کشی و استثمار و استفاده از منابع آن‌هاست و برای وابسته کردن ملت‌ها از راه‌هایی مختلف و پیچیده استفاده می‌کند. چنان‌که یک شخص ثروتمند و مترف، برای استخدام و حاکمیت بر افراد جامعه می‌کوشد تا آنان را از نظر مالی و اقتصادی به خود وابسته کند، مستکبران بین‌المللی نیز می‌کوشند تا ملل فقیر و محروم را به خود نیازمند سازند، به خصوص آن‌که قطع وابستگی اقتصادی، به مراتب دشوارتر از قطع وابستگی سیاسی است. بسا که ملتی خود را از وابستگی سیاسی نجات دهد، اما وابستگی اقتصادی بتدریج، بار دیگر او را به کام مستکبران کشاند. انحصاری کردن بازارهای دنیا به ویژه در کالاها و محصولات اساسی که مردم در زندگی روزانه بدان نیازمندند، از سوی مستکبران عالم، با همین هدف انجام می‌گیرد. نیازمندی به دیگران، نه تنها عزت و کرامت انسان را متزلزل می‌کند، بلکه در نهایت او را برده دیگران می‌سازد. (سروش، بی تا: ۱۱۶)

سال‌ها قبل از این که در ادبیات مدرن اقتصاد جهانی صحبت از جنگ اقتصادی به میان بیاید (See: Abdelnour, 2011, Coulomb, 2004, Galbraith, 2001)، آیت الله شاه آبادی در کتاب شذرات المعارف به نزاع بین‌المللی در حوزه تجارت خارجی اشاره کردند و تاکید داشتند که تلاش خیلی از کفار و کشورهای غربی از توسعه روابط خارجی، استثمار مسلمین و دست‌کاری در ذائقه و نیاز امت اسلامی بوده است و در همین راستا تاکید دارند که کشورهای قدرت طلب از ابزار تجارت خارجی خود برای بندگی و کنیز کردن جوامع اسلامی بهره می‌گیرند و تجارت خارجی صرفاً ابزاری برای سلطه غرب بوده است. «چون حس حاجت، منظم است لذا از جمله تدابیر حیلۀ دشمن، تعطیل این حس است و فتح باب تجارت که مقصد اعداء است برای خاموشی همین حس است و نزاعات دنیا و... امر برای اختصاص تجارت‌خانه و متجر است به آنها... مردم متجر... انفاس، اموال و... می‌شود و چون تمام شود برای... استفاده

۱. مکان تجاری، بازار بزرگ، مرکز تجاری، مرکز فروش، محل تجارت، فروشگاه و بازرگانی.

ابدالی به طور سهولت از آنها بنمایند مانند عبد و اماء...» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی ص ۲۵) ایشان اعتقاد دارند که دشمنان تلاش دارد با رونق دادن به بازار تجارتهای خود در کشورهای اسلامی، بسترهای نفوذ در اقتصاد آنها را فراهم نمایند و سرمایه های طبیعی و انسانی آنها را به اسارت و یغما ببرند و بیشتر منازعات اقتصادی دنیا در راستای تغییر ذائقه مردم در نوع مصرف می باشد زیرا قدرت های جهانی تلاش دارند با تعویض نوع مصرف و نیاز مردم، محصولات خودشان را به عنوان نیاز واقعی به آنها تحمیل نمایند و این در حالی است که خیلی از این تولیدات، متناسب با مقتضیات فرهنگی، اعتقادی و حتی اجتماعی مردم مسلمان نمی باشد.

نتیجه گیری

مقاله حاضر تلاشی برای شناسایی تهدیدات تولید کالای داخلی و راهبردهای تقویت کالاهای ملی از منظر آیت الله شاه آبادی بود و به همین منظور، کتاب شذرات المعارف به عنوان مهمترین کتب ایشان در عرصه امور سیاسی و اقتصادی مورد مذاقه قرار گرفت و یافته های مقاله به این قرار هستند؛ در اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی، تولید کالای داخلی از اهمیت وافری در پیشرفت و اقتدار اقتصادی ممالک اسلامی برخوردار است و ایشان به جامعه اسلامی توصیه می نمایند از امتعه و کالای داخلی استفاده نمایند و از خرید و مصرف کالاهای غیرضروری خارجی که موجبات بی عزتی و وابستگی اقتصادی را فراهم می آورد، پرهیز نمایند. ایشان در کتاب شریف شذرات المعارف به ابعاد مختلف تهدیدات پیش روی کالای داخلی اشاره می نمایند که منشاء این تهدیدات به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم می شود. تهدیدات درونی پیش روی کالای ملی عبارت از؛ رشد اخلاق رذیله و افعال قبیحه، ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)، راحت طلبی و آسایش پرستی، نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت های اقتصادی (اصل غیرت)، سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)، توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی، رفاه زدگی شهروندان، یاس

۱. در خصوص این معرفه در کتاب شذرات المعارف باید اذعان شود که به دلیل ناخوانا بودن نسخه های خطی، بخش هایی از این بخش در متن کتاب وجود ندارد و به صورت نقطه چین ارائه شده است اما به دلیل اهمیت بالای آن، در این مقاله نیز از آن استفاده شد. این بخش در پاورقی صفحه ۲۵ کتاب قرار گرفته است.

و نامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی، وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی، قانع بودن به اقدامات تَقَلُّصی (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی، قرض تنزیلی و ربا، خام فروشی سرمایه های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده و جهل به مرام اسلام در امور مسلمین می باشد و در حوزه تهدیدات خارجی پیرامون تولید ملی که از ناحیه کشورهای قدرتمند غربی اعمال می شود، مسائلی نظیر؛ انتشار عقاید باطل و انحرافی، در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی توجهی به معاش جمعی، افتراق ناشی از اختلاط با اجانب و جنگ تجارت خانه ها در عرصه بین المللی (نزاع اقتصادی) مورد توجه آیت الله شاه آبادی در کتاب شذرات المعارف بوده اند.

فهرست منابع

قرآن کریم.

اداره کل تبلیغات اسلامی (۱۳۹۱). راهبردهای فرهنگی در مسیر تولید ملی، مشهد: انتشارات قدس رضوی.

اردشیری، حسن (۱۳۸۵). آیه‌الله شاه‌آبادی (ره) الگوی معنویت و تبلیغ، مبلغان، آذر و دی، ۸۵، ۸۸-۷۲.
 امام خمینی (ره)، سیدروح‌الله (۱۳۷۹). صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
 امام خمینی (ره)، سیدروح‌الله (۱۳۹۲). اقتصاد در اندیشه امام خمینی (س)، چاپ سوم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

باهنر، محمدجواد (۱۳۸۷). گذرگاه‌های الحاد، چاپ اول، تهران: نشر شاهد.

بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۷). مواضع ما، تهران: انتشارات روزنامه جمهوری اسلامی ایران.

بهشتی، سیدمحمد و دیگران (۱۳۹۰). شناخت اسلام، چاپ اول، تهران: نشر روزنه.

بیت‌اللهی، رجب (۱۳۹۷). تولید ملی: حمایت از کار و سرمایه، تهران: نشر کتاب ارشد.

حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۸۷). بحثی درباره جامعه‌شناسی اسلامی، چاپ اول، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.

حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ الف). در اسلام پول نباید کار بکند، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.

حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ ب). پول رایج جهانی و احیای پول اسلام، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). بیانات در حرم مطهر رضوی در اولین روز سال ۱۳۹۳.

ذبیحی، معصومه (۱۳۸۷). آیت‌الله شاه‌آبادی و تعلیم و تربیت شاگردان؛ انعکاس تعلیم او در شخصیت امام خمینی (ره)، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رضی بهابادی، سیدمحمد رضا (۱۳۸۹). نظریه‌های اقتصادی - سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

روشندل، جلیل (۱۳۸۴). امنیت ملی و نظام بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.

سروش، محمد (بی تا). استکبار و استضعاف در قرآن، چاپ اول، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی.

- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). شذرات المعارف به ضمیمه رساله شرکت مخمس، چاپ اول، تهران: بنیاد علوم و اسلامی دانش پژوهان.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۶). سه رساله اصولی و فقهی عارف حکیم آیت الله العظمی میرزا محمدعلی شاه آبادی، اعداد و تحقیق علی صدرایی خوبی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۷). شذرات المعارف، توضیح و تقریر آیت الله نورالله شاه آبادی، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۹۳). رشحات المعارف؛ دروس معرفتی عارف حکیم آیت الله العظمی میرزامحمدعلی شاه آبادی، گردآورنده حیدر تهرانی و شرح آیت الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴ الف). فطرت عشق، شرح آیت الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴ ب). رشحات البحار، تصحیح، تحقیق و ترجمه زاهد ویسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه آبادی، نورالله (۱۳۹۷). شرح رشحات البحار، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شیخ سفلی، انسبه (۱۳۸۷). تأثیر شخصیت آیت الله شاه آبادی بر امام خمینی (ره) در نسبت میان عرفان و سیاست، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۳ ج). اسلام، راهبر زندگی؛ مکتب اسلام؛ رسالت ما، ترجمه مهدی زندیه، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ الف). بارقه ها، ترجمه امید موذنی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ ب). اقتصاد ما، ترجمه سیدمحمد مهدی برهانی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- الطهرانی، الشیخ قاسم (۱۴۲۴). القول المتین فی تشیع الشیخ الأكبر محی الدین ابن العربی، الطبعة الاولى، بیروت-لبنان: دارالمحججه البيضاء.

- قربی، سیدمحمدجواد(۱۳۹۵). خودباوری، امید و نشاط اجتماعی در اقتصاد مقاومتی، پدافند اقتصادی، شهریور، ۲۲، ۸-۴.
- کریمی مله، علی(۱۳۸۹). تهدیدات سیاسی امنیت ملی از منظر امام خمینی(ره)، مطالعات راهبردی، ۱۳(۴۹)، ۱۰۹-۸۳.
- گوهری، عباس(۱۳۸۷). آسیب‌ها و بیماری‌های جوامع اسلامی از دیدگاه حکیم شاه‌آبادی، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. مجموعه نویسندگان(۱۳۹۴). تولید ملی، تهران: انتشارات شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه.
- مرتضوی، علی حیدر(۱۳۸۷). فیلسوف فطرت؛ نگاهی به احوال و افکار حکیم آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مطهری، مرتضی(۱۳۸۹). نظری به نظام اقتصادی در اسلام، تهران: انتشارات صدرا.
- میرمعزی، سیدحسین(۱۳۸۸). نظام اقتصادی اسلام؛ مبانی مکتبی، جلد ۳، چاپ دوم، تهران: کانون اندیشه جوان.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر(۱۳۸۳). فرهنگ قرآن، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب.
- یوسفی، احمدعلی(۱۳۹۴). تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی، اقتصاد اسلامی، ۱۵(۵۷)، ۱۱۲-۸۷.
- یوسفی، احمدعلی(۱۳۹۵). اقتصاد تعاونی از منظر اسلام، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- نجفی کانی، علی اکبر؛ حسام، مهدی؛ آشور، حدیثه(۱۳۹۴). سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۴(۱۱)، ۳۷-۵۶.
- Abdelnour, Ziad K. (2011). *Economic Warfare: Secrets of Wealth Creation in the Age of Welfare Politics*, first published, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Coulomb, Fanny (2004). *Economic Theories of Peace and War*, New York: Routledge.
- Galbraith, James Kenneth (2001). "A War Economy" *The American Prospect*, October 22, Vol. 12, No. 18.

Rickards, James (2012). Currency Wars: The Making of the Next Global Crisis, Paperback, Portfolio an imprint of Penguin Group.